

միւս փորձը՝ աւատական մեծ տէրութիւն մը կազմելու, ինչպէս Ուլենաթի եւ Ձենոբայի տէրութիւնն էր:

Բայց նաեւ երբ սահմանները (limes) խաղաղ են, ամէն վտանգ անհետացած չէ. Պարսկաստանի մեծ բանակներու դէմ չեն կրնար հանուիլ այլ եւս այս տկարացած զնգերը. ուստի հեռուներէն կը կանչուին աւելի կորովալիցներ եւ հուժկուներ: Այսպիսով, ինչպէս Մոմսէն կ'ըսէ, ամբողջ Գ. դարու մէջ կը տիրէ Լիւրիկէական նահանգներու գինուորական զերակայութիւնը: Երթալով սովորած են այնուհետեւ՝ նահանգի մը պաշտպանութեան համար՝ աւելի նուազ վստահ ըլլալ այն զօրադուներուն վրայ, որ հոն իրենց զօրանիւտներն ունին. ինքնաբերաբար կը պատրաստուէր ռազմածոյով (comitatensis) տարերու հզօրացումը¹⁰⁰:

(Շարունակելի:)

Հ. Յ. ՏԱՇԵԱՆ

ՀԱՅ-ՀՌՈՒՄ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄՆԵՑՈՐԳՆԵՐ ԺԳ.—ԺԹ. ԴԱՐ

Միմէն Պղնձահանցի դրաւ մեր առջեւ հինգ թարգմանութիւններ, կատարուած վրացերէնէ: Այս առթիւ ծանօթացանք ուրիշ հայ-հոռոմ թարգմանիչներու ալ, որոնք յոյն բնագրէ կը թարգմանէին, ասոնք են Միւնաս ի Տրապիզոն եւ Կարապետ ի Կ. Պոլիս: Առանց տարակուսի ասոնց արտագրութիւնները պէտք է նկատուին հայ-հոռոմ գրականութեան մասեր:

Շատ հին է Հայ-հոռոմներու գոյութիւնը, այս ինքն այն Հայերու, որոնք պահելով հանդերձ իրենց հայութիւնն ու լեզուն, յարած էին — կամայ կամ ակամայ — օրթոգոքս եկեղեցւոյ, Բիւզանդական պետութեան

¹⁰⁰ Չմտնանք դարձեալ որ Գ. դարը շրջանն է այն զինուորաց՝ որ բախտի ինքնակալ եղան: Բանակի ձեռք բարձրագոյն իշխանութեան հասնելով՝ պիտի ջանային իրենք գիրենք շրջապատել բազմաձեւ թիկնապահաց գնդով, որ իրեն անձնապահն էին եւ ամէն տեղ կ'ընկերանային, միջոցաւ հին վաշտերը՝ որ մայրաքաղաքին պահակազօր կը կազմէին, իշխանին հանդէպ անհանդուարացողն էին: Բայց արտագրութիւն մը կը ցուցնէին, նոյն իսկ Սեպտիմոս Սեւերոսի բարեփոխութիւններէն ետքը:

եւ Վրաստանի մէջ: Այն տեղերն, ուր հոռոմներ հայութիւնը, եկեղեցական պաշտամունքները կը կատարէին հայերէն, բայց յունական ծէսով, ի նորոյ թարգմանելով ծիսական գրքերը:

Այսպիսի հայարնակ վայր էր Ակն քաղաքը Փոքր Հայոց ի սահմանակցութեան Արարիկերի. «Չգի սա յերկուց կողմանց Եփրատայ յարեւելից եւ յարեւմտից, բայց ըստ մեծի մասին յարեւմտից կողմանէ նորա, ուստի եւ ըստ մեծի մասին անկանի ի Փոքր Հայոց, հանդէպ Չմշկածագ թեմին Տիարպէքերոյ¹»: Յայն կոյս Եփրատի կը գտնուին Վանք, Տէլիքլիւ տաշ, Շոգու, Մուշեղկայ եւ այլ գիւղեր, ուր կը բնակին Հայ-հոռոմք եւ թուրքեր: Ժէ. դարու վերջերը նեղուած ապստամբ թուրք բանակի հարստահարութիւններէն, Ակնայ եւ շրջակայ վայրերու բնակիչներէն մաս մը դադարեց Կ. Պոլիս եւ շրջակայքը. անոնց հետ նաեւ Հայ-հոռոմներ²: Պատմութիւնը չէ աւանդած մեղի թէ Հայ-հոռոմք ե՞րբ եւ ուսկէ՞ դառնով գետնուցան Ակն քաղաքը: Վստահաբար կրնանք ըսել, թէ անոնք այն տեղ էին ժԳ. դարուն:

Հայ-հոռոմները, որոնք նաեւ «Ծաթ» անուանուած են, կը հանդիպին Ը—ԺԱ. դարերուն Գուգարաց եւ Տայոց աշխարհին մէջ, նաեւ Անի, Բուլղարիա, Աթոս եւ այլն: Անոնք թարգմանեցին բացի ծիսական գրքերէ նաեւ զանազան պատմական եւ այլ գործեր, ինչպէս Գրիգոր Զորափորեցի Սեղբեսարոսի Վարքը 678ին եւ Փիլոն Տիրակացի Սոկրատի եկեղեցական Պատմութիւնը 693ին: Կը յիշուի Կիրակոս հոռոմ մը, որ Գրիգոր Վկայասէրի յանձնարարութեամբ թարգմանած է Կ. Պոլիս Յովհ. Ոսկերեանի Գործք Առաքելոցի Մեկնութիւնը եւ Արքայազամ Ղրամատիկոս յանուն Ոսկերեանի հրատարակ գրուած ճառն ի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ: Յովհաննէս Աթման «հայր վանացն Հայոց որ ի Փիլիպպոսիոյն աշխարհէն» ուղարկուած էր կայսեր կողմէ Հոռոմկայ իբրեւ թարգման, երբ Թէոփանոս կը բանակցէր Միւթեան շուրջը Ներսէս Ենթաւոյ հետ

¹ Հ. Գ. Ինճիճեան, Նոր Հայաստան, Վենետիկ 1806, էջ 301:
² Հմմտ. Ինճիճեան, անդ, 303—308: Ritter, Erdkunde, X, 638—639: Յ. Կ. Ճանիկեան, Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս 1895, էջ 55—60: Փարսամ, Հայ-հոռոմները կամ յունապաւան Հայերը, Ազատամարտ, Բ. (1910/11), Թ. 246, 248, 254, 257, 261, 276:

1170ին: Այս շրջանին կը յիշուի նաեւ Կոստանդին թարգմանիչ, որ Ներսէս Լամբրոնացւոյ համար թարգմանութիւններ ըրած է: Ասոնք եւ ուրիշ նմաններ անշուշտ հայ-հոռոմներ էին. թէպէտ չեմ մերժեր, թէ չկային յունագէտ հայեր եւ հայերէնագէտ յոյներ. այս վերջիններէն էր Թէոփանոս:

Այս տեղ եւ նկատի պիտի առնեմ յատկապէս այն անձուկ իմաստով եկեղեցական պաշտամանք գրքերը, որոնք թարգմանուած են Հայ-հոռոմներու համար ԺԳ—ԺԹ դարերուն:

1. Բարսղի «Բիւզանդական» պատարագաւատոյցը, որ խորագիրս կը կրէ. «Աստուածային պատարագ ասացեալ սուրբ հօրն մերոյ Բարսղի եպիսկոպոսին Կեսարու»: Բարսղի Պատարագամատոյցը իր հարազատ ձեւին մէջ թարգմանուած էր արդէն Ե. դարուն³: Յոյն բնագիրը յետոյ Յունաց քով տեսաւ նոր խմբագրութիւններ. եւ անոնք ընդունելի եղան օրթոգոքս եկեղեցւոյ քով: Այս պատճառով ալ Հայ-հոռոմք, որոնց անձանօթ մնացած էր հաւանօրէն հին թարգմանութիւնը, հարկ տեսան միւսանգամ թարգմանել համաձայն Բիւզանդական օրինակին: Հ. Յ. Տաշեան⁴ այս նոր թարգմանութիւնը կը համարէ թէ «Թ.—Ժ. դարէն նուրբ կը համարուի», եւ թաղերու ու չի կրնար ըլլալ ստուգիլ», եւ թաղերու ու չի կրնար ըլլալ ստուգիլ», եւ թաղերու ու չի կրնար ըլլալ ստուգիլ: Այն պարագան, որ Գրիգոր Արքայազամ օրդի, որ ծաղկեցաւ ԺԳ. դարու առաջին քառորդին, կ'անդիտանայ Բարսղի Պատարագին թէ առաջին եւ թէ երկրորդ թարգմանութիւնները, թոյլ կու տայ կարծելու թէ իր օրով հրատարակ չէր ելած զեռ նորը: Յունական բառակերտութիւններէն, որոնք հոս կը տեսնուին, եւ ուսկիորէն ձեւերէն, որոնք գործածուած են, ինչ ինչ կը նկատուին նաեւ Միմէն Պղնձահանցւոյ թարգմանած Ոկտէքոսի մէջ⁵:

³ Գաթրճեան—Տաշեան, Սրբազան Պատարագամատոյցը Հայոց, Վիեննա 1897, էջ 81—171:
⁴ Անդ, 175:
⁵ Օրինակ. Բարսղի. «այրեաց առաջակայ լեր (208, հմմտ. 178) = Ոկտէքոս, 29ա. իբրեւ առաջակայ գրեց, Տիրուհի ստանալով հոգարարձու լեր» յն. ποόσηθη, վերաբերիմ, վերաբերուիմ, Բ., 198, Բ. 23բ յն. αναφορα, αναφερω եւն. նաեւ ընդունեցայ փոխ. ընկալայ Բ = Ո յաճախ:

Պատարագամատոյցս հրատարակուած է Հ. Յ. Տաշեանէ, Սրբազան Պատարագամատոյցը Հայոց, էջ 180—216 (հմմտ. էջ 171—179):

2. Աստուածային Պատարագ Քառասնորդացն պրօփիազմէնու, արարեալ սուրբ Խորն մերոյ Վասիլիու (ή θεία λειτουργία τῶν Πρωτηγομένων), այն է «աստուածային պատարագ Նախարրելոյ»:

«Ասոր մասին, կը գրէ Հ. Յ. Տաշեան, կրնանք թերեւս աւելի ապահովութեամբ ենթադրել, որ Հայ-հոռոմոց քով գործածութիւն ունեցած ըլլայ» (անդ, 412):

Հրատարակուած՝ Սրբազան Պատարագամատոյցը Հայոց, էջ 414—450 (առ այս՝ էջ 342—752):

3. Յովհաննէս Ոսկերեանի պատարագը: — «Պատարագամատոյց Աստուծով, զոր արարեալ է սրբոյ հօրն մերոյ Յովհաննու տիեզերաբարոզ Վարդապետի եւ Ոսկերեանի»:

Հրտ. Սրբ. Պատարագամատոյցը, էջ 353—384 (առ այս՝ 342—352): Հմմտ. նաեւ 171—195:

Հ. Յ. Տաշեան կը համարէ թէ «Բարսղի եւ Ոսկերեանի բիւզանդական Պատարագաց հայերէն թարգմանութիւնը մէկ անձէ եւ մէկ գրչէ եղած է» (351): Հ. Յ. Տաշեան կը գրէ. «Արդեօք այս բիւզանդեան (Բարսղի եւ Յովհաննու) Պատարագները գործածուած են Հայոցմէ թէ պարզապէս իբրեւ մատենագրութիւն թարգմանուած: Անշուշտ պարզ իբրեւ մատենագրութիւն թարգմանել չէր թարգմանիչն դիտաւորութիւնը. եւ այն սպառնութիւնն, զոր ունեցած են մեր Պատարագին վրայ՝ կը ցուցնէ որ բոլորովին առանց գործածութեան ալ չէին: Հայոց մէջ՝ տարակոյս չկայ՝ տիրողն եղած է միշտ «Աթանասի» Պատարագը՝ նախ անխառն եւ Խոսրովեան ձեւով, յետոյ գոնէ մասամբ Լամբրոնեան ձեւով. մինչեւ որ զարգացաւ Սովորականը: Բայց անկարելի չէ որ՝ մանաւանդ այն տեղերն ուր Հայք Հոռոմոց ներքեւ եւ շատ բանի մէջ անոնց ծէսին համակերպիլ ստիպուած էին, գործածուած ըլլան ասոնք՝ երբ բիւզանդեան այս մատենաները գերիշխող եղան մոռցնել տալով հինները: Եթէ ուրիշ տեղ չէ, գոնէ Հայ Հոռոմոց քով կ'ենթադրենք որ գործածուած ըլլան» (էջ 351—352):

Եթէ Ոսկերերանի եւ Բարսղի պատարազները ԺԳ. դարէ յառաջ թարգմանուած են, անոնք յոյն կամ վրացերէն բնագիրներու համեմատութեամբ պէտք է սրբագրուած ըլլան ԺԳ. դարուն, ներս առնելով նոր յաւելուածները յոյն բնագրին:

4. Ժամագիրք Միանձանց: Ինձի կ'երեւայ թէ Հայհոսոմներու սեպհական ըլլալու է հետեւեալը.

Կարգաւորութիւն արարեալ Միանձանց Հարց անպատարաց ըստ Երկոտասան ժամուց առորն:

Յառաջին ժամն մեծ կարգ. եւ Սղմ. է. Տէր Աստուած իմ, ի քեզ յուսացայ: Եւ երբ վճարի փոխն, ասա՛ զԵրեքսրբեանն: Եւ զՀայր մեր որ յերկինսն: Եւ ասա զԱղօթս զայս. Աստուած մեծ եւ օրհնեալ, որ կենդանարար մահուամբ Քրիստոսի քո ազատեցեր զմեզ ի բարկութենէ...:

Նոյն առաջին ժամ. փոքր կարգ. Սղմ. Ծ. Ողորմեա ինձ Աստուած: Եւ Երեքսրբեանն: Եւ Խ Տէր ողորմեա ճնրաղբութեամբ: Եւ ասէ զԱղօթս, որ է Բարսղի. Օրհնեմք զքեզ, Տէր, համբերող եւ անոխակալ...:

Երկրորդ ժամուն. Սղմ. ԻԹ. Բարձր ատնեմ զքեզ, Տէր, զի ըն: Եւ զԵրեքսրբեանն: Եւ Աստուածածնի շարականն եւ Փառք: Աղօթք Սիմէոնի Սիւնա». Տէր Յիսուս, Որդի Աստուծոյ...:

Վերջն է. «Կատարեցաւ Բժան ժամուց աղօթքն»:

= էջմիածին, Թ. 42, 1ա—21բ (1677):

5. Օրոյնգրան (Ժամագիրք Յունաց):

Եթէ Սիմէոն Պղնձահանեցի եւ Կարապետ կարեւոր կը տեսնէին թարգմանել Ութ ձայներու շարականները (Oktoechos), պէտք է ենթադրել, թէ կանխաւ թարգմանուած էր Օրոյնգրանը: Թէ ի՞նչ նկարագիր ունէր այդ ժամագիրքը, չեմ կարող ըսել. յամենայն զէպս այն չէր վերագոյն յիշուած ժամագիրքը:

Ունիմ աչքի առաջ Հայհոսոմներու ժամագիրք մը առանց խորագրի, ԺԸ. դարու գրչութեամբ, նոտրագիր, Վիեննայի Թ. 942 ձեռագրին մէջ. որ ուշ ժամանակի խմբագրութիւն մը կ'երեւայ: Ժամագիրքս թէ հնագոյն թարգմանութեան մը հիման վրայ գարգացած է, գծուար է ըսել:

Ձեռագիրս կը սկսի թղ. 1բ. սկիզբէն 7 տող գատարկ թողուած է, հաւանօրէն խո-

րագրին համար, զոր գարգազիր գրել ուղուած է:

ա. (Կարգաւորութիւն գերեզմանային ժամու, μεσονύχτιον): (Աղօթք) Չարթուցեալքս է քնոյ անկանիմք առ քեզ բարերար...: Գիրիկ ելլելիսօն ԺԲ: (Աղօթք) Արդ ի քնոյ զարթուցեալ զոհանամ զքէն, Ս. Երրորդութիւն...: Գիրիկ ելլելիսօն Գ: Փառք եւ այժմ: Հայր մեր որ յերկինսս եւ...: Սղմ. Գ. ԼԷ. ԿԲ. ՉԷ: Կը յաջորդեն՝ Դրօբարի, Աստուածածնական ԲՆ.—Շր. աւուրց: Սղմ. Ծ.: Երգ Աստուածածնի. Սղմ. ձնԸ. ձնԹ. ձԾ: Երգք. Փառք ի բարձունս: «Յեառոյ տուփս զայս. Լցեալք առաւօտու ողորմութեամբ...: Երկրորդ տուփ. Եւ եղիցի պայծառութիւն Տեսն Աստուծոյ մերոյ...»: Ապա «Բաղեր իմօն՝ լման»: Ի վերջոյ Աղօթքս. Երկնաւոր թագաւոր զհաւատացեալ թագաւոր մեր հաստատեա...» (թղ. 1բ—21ա):

բ. «Սկիզբն առաջին ժամուն» Ὠρα πρωτη, որ է ὄρθρον, առաւօտեան): Գիրիկ ելլելիսօն. ԺԲ: Տոքսայկեն(ին, δόξα καὶ νῦν, փառք եւ այժմ): Սղմ. Ե. ՉԹ. ձ: Դրօբար. Կենին. Աստուածածնան. Չի՞նչ զքեզ կոչեսցուք...: Կոնդակք Կիր.—ՇԲ. աւուրց: Աղօթք: Աստուածածնական: Աղօթք Մեծին Վասիլիոյ. Աստուած յաւիտենական, անսկիզբն...: «Վերջ Առաւօտեան ժամուս» (թղ. 21ա—30ա):

գ. Կարգաւորութիւն երրորդ ժամուն օրօսուն սուրբ մեծ պահուն (թղ. 30ա—35բ):

դ. Կարգաւորութիւն Զ. ժամուն օրօսին (թղ. 35բ—42ա):

ե. Կարգաւորութիւն Թ. ժամուն (թղ. 42ա—60ա):

զ. Երեկոյին մեծ արողիրնայն (ἀπὸ δειπνοῦ. «Եւս ընթրեաց», խաղաղական. թղ. 60ա—73ա):

է. Սկսանիմք իրեկոյին փոքրն արողիրնայն (թղ. 73ա—92բ):

ը. Ի Տէր կարգացին կարգաւորութիւն սրբուհի Աստուածածնայ: Չայն կղ. բ. Չխորհուրդն նախալաւտենական յայտնելով քով... (թղ. 92բ—94բ):

թ. Կարգաւորութիւն Ս. Աստուածածնայ գոհութիւն: Ալլիլուիայ. Գ. Հնչումն (ἤχος, ձայն): Կղ. Գ. Չհրամայեալն ինձ... (թղ. 94բ—103բ):

ժ. Կարգաւորութիւն աղաչանայ գանուխս փոքր բարազիսին (ἀχολογηθῆτα τοῦ μυχου Παρακλητικῶν κανονος. թղ. 105ա):

ժա. Կարգաւորութիւն մեծ Բարազիսին (թղ. 116ա—133ա):

ժբ. Արօղիրնայս... Չասկուն կիրակէին մինչեւ Նոր Կիրակի (թղ. 133ա—137բ):

ժգ. Բոլոր տարուն կիրակի յարութեան (թղ. 137բ—139ա):

ժգ. Կանոն այրուբենից Ս. Հաղորդութեան: Հնչումն Բ. Հաց կենաց յաւիտենականօրաց եղիցի ինձ մարմին քո...: Նուազք Գ—Թ (թղ. 139ա—147բ):

Կը յաջորդեն Ս. Հաղորդութեան աղօթքներ (թղ. 148ա—170բ). ասոնք են.

ա. Աղօթք մեծին Վասիլիոյ. Տեսրօղայ, Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած մեր, աղբիւր կենաց... (թղ. 148ա):

բ. Աղօթք Ս. Իօաննայ Ոսկերերանի. Տէր Աստուած իմ ծանկայ զի չեմ արժանի... (150ա):

գ. Աղօթք Սիմէոն Մեղաֆրաստայ. Որ միայն մաքուր եւ անբիծ Տէր... (152ա):

դ. Աղօթք նոյնոյ. Որպէս առաջի ահեղ եւ անաչտտ ատենի քոյ կացեալ Քրիստոս... (153բ):

է. Աղօթք Իօաննայ Դամասկենոյ. Տեսրօղա, Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած մեր, որ միայն ունիս իշխանութիւն... (157ա):

զ. Աղօթք Մեծին Վասիլիոյ. Ծանկայ, Տէր, զի անարժանապէս հաղորդիմ... (157բ):

է. Աղօթք եւ աստուածայնոյ խնդրոյ սրբոյ Հաղորդութեան, Սիմէոնի նորոյ աստուածարանի. Ի յողտեղի շրթանց, ի զարչի սրտէ... (158բ—161բ):

ը. Աղօթք Ոսկերերանի. Աստուած ի բաց արա, թող, ներկայ ինձ գլանցանս իմ... (161բ):

թ. Աղօթք Իօաննու Դամասկացոյն. Առ գրունս առճարի քոյ կայի... (164բ):

ժ. Աղօթք Ոսկերերանին. Հաւատամ, Տէր, եւ խոստովանիմ... (164բ):

ժա. Ի բաց կալով ի հաղորդելոյն ասա զներկայ տ(ւ)փս. Մեղաֆրաստայ. Ահա գնամ առ աստուածային հաղորդութիւնդ, արարչագործ... (165ա):

ժբ. Մեծին Վասիլիոյ. Տեսրօղայ, Քրիստոս Աստուած թագաւոր յաւիտենից... (167բ):

ժգ. Մեղաֆրաստայ տոփս. Որ ետուր կերակուր ինձ զմարմին... (168ա):

ժդ. Աղօթք գերասրբոյ Աստուածածնայ. Ամենատուրր տիրուհի Աստուածածին ըյս խաւարելոյ հոգւոյս իմոյ... (169բ):

ժե. Աղօթք զՂալան առ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս՝ սրբոյ հօրն մերոյ Յոհաննայ Դամասկացուն... Բարեգութ եւ բազում ողորմ Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած իմ, որ երկիր ի յաշխարհս կեցուցանել զմեղաւորս... (171ա—181ա):

ժզ. Այլ աղօթք զնոյնոյն եւ զգերասրբուհոյ Աստուածածնայ. Ընկալ ուրեմն, ով բարեգութ Տիրուհի... (181ա):

ժէ. Այլ աղօթք զնոյն. Տէր ամենակալ բան նախակրկնականի Հօր... (185ա):

ժը. Մեծին Վասիլիոյ. Տէր ամենակարող Աստուած զօրութեանց... (194բ):

ժթ. Աղօթք խոստովանութեան. Խոստովանիմ քեզ Աստուած եւ թագաւոր... (4 կտոր, 198ա—199բ):

ի. Այլ աղօթք առաւօտեան. բացեալ զաչս մարմնոյ իմոյ... (199բ—201ա):

6. Մեծ Օրոյնգրան Ապաւի Մարգարիտեանի խմբագրութեամբ:

Ապաւի Մարգարիտեան ծագկած է ԺԷ. դարուն. ծանօթ յունարէն լեզուի, թարգմանած է յունարէն Օրոյնգրանէն, Իրմոյնգրանէն եւ Եւխողոգրանէն եւ այլ գրուածքներէ մասեր եւ կազմած է Մեծ Օրոյնգրանն եւ Ժողովածոյք մը: Առաջինն ունինք Անթիլիասի Կաթողիկոսարանի ձեռագիրներու մէջ, որ նախնարար կը գանուէր Տ. Յովհաննէս Մկրեանի Հաւաքման մէջ, իսկ Ժողովածոյքը պահուած է Չմմառի վանքի Մատենադարանին մէջ: Ապաւի Մարգարիտեան աչքի առաջ ունեցած է W⁶. Օրոյնգրանը, զոր ձեռագրուցած է նոր յաւելուածներով: Կը ներկայացնեմ Անթիլիասի ձեռագրին բովանդակութիւնը, նշանակելով աւելնթեր այն մասերը, որոնք նոյն են Վի հետ:

Մեծ Օրոյնգրան Աստուծով սրբով պարուակող ոմանց կարգաւորութեանց, ըստ կարգին սրբոյ Երուսաղէմի եւ ուղղաշաւիղ բարեկարգ վանօրէից:

ա. (Վերին լուսանցքի վրայ. Աղօթք զարթուցման. Միջագերեզմանային). Չարթուցեալ ի քնոյ մեկուսացիր անկողնոյ եւ ասա.

⁶ W = Վիեննայի Թ. 942 ձեռագիրքը:

Աղօթիւք սրբոց հարցն մերոց, Տէր Յիսուս Քրիստոսդ Աստուած մեր, ողորմեայ մեզ. ա՛մէն: Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հօր, սուրբ եւ անմահ ողորմեայ մեզ. Գ. անդամ: Փառք Հօր եւ Ցրդոյ. ա՛մէն: Ամենասուրբ Երրորդութիւն, ողորմեայ մեզ. Տէր քաւեա զմեզ մեր. Տեսրօթայ, ներեայ անօրենութեանց մերոց... (էջ 1—6):

Մեծին Վասիլիոս. Տէր ամենակալ Աստուած զօրութեանց... (էջ 7. պակաս էջ 20—21):

Բ. Կարգաւորութիւն առաւօտեան (էջ 22, սկիզբը պակաս): Արձակման Երմօլօկիօնէ (εἰρηολόγιον), որ ընթերցի ի մէջ պատարագի սրբոյն Վասիլիոյ... (վերին լուսանցքի վրայ. Առաջին ժամու) (էջ 43—50):

Գ. Սկիզբն Երրորդ ժամուն: Թագաւոր Երկնաւոր: Երեքսրբեանն (էջ 50—62):

Դ. Սկիզբն օրինականաց (լուսանցքին՝ Կարգաւորութիւն օրինականաց) էջ 62—69:

Ե. Կարգաւորութիւն կերակրոյ (լուսանցքին՝ կարգ սեղանոյ. էջ 69—76):

Զ. Սկիզբն Թ. ժամու (էջ 76—79):

Է. Միջամամ նոյնոյ ժամու (էջ 79—82):

Ը. Կարգաւորութիւն յերեկոյեանս: Առնէ քահանայն զօրհնեալն եւ սկսանի կարգեալ յարեղան կամ վերակացուն ընթեռնուլ զնախավաճեալ (ա՛յսպէս) սաղմոսն ասելով այսպէս. Եկայք Երկրպագոյք... (էջ 82—90):

Ք. Աղօթք Սեղանոյ (էջ 90):

Թ. Սկիզբն մեծի ապարնթրեացն (ἀπόδειπνον) (էջ 91—98):

Ճա. Այլ Դրօպարիայք սաղմոսելիք յօր(ը)ստօրէ ի հնչումն Կղ. դ: Աներեւութից թշնամեաց իմոց զարթնութիւնն զիտես, Տէր... (էջ 98—115, ի լուսանցս 91—115 էջերու «Ապայրնթրեացն»):

Ճբ. Սկիզբն զեղերայնոյ: Ապարնթրեացն փոքու (էջ 115—118). էջ 118 «Վերջ զիշերօրեայ կարգաւորութեանն»:

Ճգ. Ամսարանութիւնն բոլոր տարւոյ: Ամիս Սերտեմբրիօս. որ ունի զաւուրս Լ. օրն ունի զժամս ԺԲ. եւ զիշերն զժամս ԺԲ.: Առաջինն եւ սկիզբն Ինտիքտիօնի կամ Նոր տարոյ: Եւ յիշատակ սրբազան հօրն մերոյ Սիմէոնի Սիւնակեցւոյն... (ժամամուտք): Արձակման Ինտիքտիօնին հնչումն Բ. Որ ամենայն արարածոց ստեղծօղ ես...»: Կը գանազանութիւն Դրօպարիօն, Գօնդակիօն: Այսպէս մինչեւ Աղուստոս ամիս (էջ 118—308):

Ճդ. Արձակականք եւ Գօնտայգիայք. Դրիօտիքն եւ արտաքոյ զատկի սկսանելիք, ի Կիրակէին Մաքսաւորին եւ Փարիսեցւոյն մինչեւ ի յամենայն սրբոց տօնն (ժամամուտք), էջ 309—329:

Ճե. Արձակական Երմօլօկիօնէն է, որ ընթեռնանիցի ի սրբոյ Չատկէն մինչեւ ի Համբարձումն ի մէջ Պատարագին, յորժամ ասէ Քահանայն. «Առաւել ամենասրբունէոյն. եւ Երմօս. Հրեշտակն զոչէր, ո՛վ բերկրեալ...: Այսպէս նաեւ այլ տօներու համար (էջ 330—346):

Ճզ. Դրօպարիայ Յարութեանն սաղմոսելիք զԿնի Անրծին... (էջ 374—376):

Ճլ. Արձակականք Եօթներէակի (378). «Վերջ Դրօպարայից, Դրիօտիէն. Բենտիգօստարիին եւ Ութնահնչմանն եւ այլոցն բոլոր տարւոյն:

Ճր. Կարգաւորութիւն աննստելի Երգոց. իգոց. ի գեթօրինեալ Տիրուհւոյն մերոյ Աստուածածնի եւ միշտ կոյսին Մարիամու. ի յայս՝ «Տէր Կարգացի» կարգաւորութիւն նման: Հնչումն Կղ. Բ. Չամենայն ի բաց եղեալք: Չսորհուրդ Նախալուսնական յայտնելով քեզ, ով օրիորդ... էջ 379—81):

Ճս. Զտուփս կարգաշարութեանն. Հընչումն Ա. Երկնաւորաց դասուց. Ի յերնային կամարաց, ո՛ր Ղափրիէլ, թուրցեալ էկն ի Նազարեթ առ կոյսն Մարիամ... վերջ Աննատելի Երգոց (381—417):

Ճտ. Գանօն ըստ Գիշերայնոց առ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս. Նուաղ Ա. Հնչումն Բ. Ի յատակի կացոյց Երրեք...: Վերջ Գանօնիս (էջ 417—428):

Ճւ. Գանօն աղաչական առ վերասրբունէոյն Աստուածածնայ, որ սաղմոսի յամենայն նեղութեան հոգւոյ շրջակայութեանն. զորձք Թէօտիրիքոտոյ միայնակեցոյ. ի օրհնեալին Քահանային ասեմք զայս. Սղմ. ՃԽԲ. Տէր լուր աղօթից իմոց... վերջ աղաչական գանօնի (էջ 429—453):

Ճբ. Արձակականք Երմօլօկիօնէ, զի ընթերցի ըստ անուան եկեղեցւոյն յորում գտանիս...: (էջ 454—474):

Ճգ. Արարողութիւնք Փոքր Այսպոլու: Ի յօրհնելն քահանային սկսանիք յայսմանէ. Տէր լուր աղօթից իմոց... (էջ 474—517):

Ճդ. Կարգաւորութիւն առ պատկանն ի նոյն ՉԲ. Տուն Եւֆրատայ: Ով հրեշտակ Աստուծոյ, որ առաջի կաս...: Վերջ հրեշտակին գանօնի (էջ 517—519):

Ճլ. Կարգաւորութիւն ըստ սրբոյ Հաղորդութեան (519—532):

Ճլ. Աղօթք 1. Աղօթք մեծին Վասիլիոս. Տեսրօղա Տէր Յիսուս Քրիստոսդ Աստուած՝ մեր... (532): W:

2. Այլ աղօթք սրբոյն հօրն մերոյ Իօաննու Ոսկէբերանին. Տէր Աստուած իմ, ծանկոյ զի չեմ արժանի... (535) (W.)

3. Այլ աղօթք Սիմէոնի Մեղաֆրաստու. Որ միայն մաքուր եւ անբիծ... (538): W:

4. Այլ աղօթք նոյնոյ. Իրրեւ առաջի ասէ... (540): W:

5. Այլ աղօթք Իօաննու Դամակացւոյն. Տեսրօղայ Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած մեր, որ միայն ունիս... (544): W:

6. Աղօթք մեծին Վասիլիոս. Ծանկոյ, Տէր, զի անարժանապէս... (545): W:

7. Այլ աղօթք ի յաստուածայնոց խընդրոց սրբոյ Հաղորդութեան Սիմէոնի նորոյ աստուածարանին. Ի յաղտեղի շրթանց եւ ի զարչելի սրտէ... (547): W:

8. Այլ աղօթք Ոսկէբերանին. Աստուած, թող, քաւքա, ներեա ինձ... (Երեք աղօթք. 550): W:

9. Այլ աղօթք Իօաննու Տամակիոնու. Առ դրունս տաճարի քո կացի... (553): W:

10. Այլ աղօթք Ոսկէբերանին. Հաւատամ, Տէր... (554):

11. Մեծին Վասիլիոս, Տեսրօղա Քրիստոսդ Աստուած... (558): W:

12. Մեղաֆրաստու ոտանաւորք. Որ կտուր կերակուր ինձ զմարմին քո կամա... (կան ուրիշ Աղօթքներ այլ): Վերջ սրբոյ Հաղորդութեան (էջ 559—562):

Իբ. Այլ Գանօն պաղատողական ընդդէմ Երկնայնոց զօրացն եւ ամենայն սրբոց արարեալ տեսնն Յօսիֆայ, որոյ ծայրակարգն ըստ այրուրենի: Նուաղ Ա. Հնչումն Կղ. Դ.: Չկառավարն Փառաւօնի. այսպէս ասելով ըստ տուրից (էջ 562—571):

Իբ. Տիեզերական սինոդօսք (էջ 573/5):

1. Ի միասին տեսութիւն վասն պահոց եւ այլոց ենթադրութեանց օգտակարաց առ ի սրբազանից գանօնաց ի սրբոց հարց հաւաքեալ առ ի շահաւետութիւն բազմաց եւ այլոց, մանաւանդ եւս քահանայից (էջ 575—600):

Լա. Գանօն յաղապս գտանելոյ զօրինական Փասքան ի ձեռն շրջանի լուսնոյ եւ որով զսուրբ զատիկն մեր եւ զայնօրիկ մշտնջենաւորապէս: Նաեւ գտանելոյ, թէ յորում աւուր շարաթի առնեն զսկիզբն. եւ զայս ի ձեռն Եօթնից մատանց, որոց քառապատկուն լրացուցանեն զարեգական շրջանն եւ ձեռն քո: Թարգմանեցաւ ի զպրէ յումեքէ Ապափի Մարգարիտեան կոչեցելոյ, ի խընդրոյ բարեպաշտօն եւ աստուածասէր Չորակցի Լազարիօսի, որ է Երկրպագոյ կենարար զԵրեզմանի Տեսնն Յիսուսի. ի փառս Աստուծոյ եւ ի օգուտ հասարակաց (էջ 600—648): էջ 609 կ'ըսուի. «Որոց հանգիպի ներկայ զօրձոցս՝ Մաթեօս նուաստագոյն ի մէջ Երիցանց, Ծիղալա Կիպրացին, փրկութիւն եւ յաջողութիւն ի միոյ որ յերրորդութեանն Աստուծոյ: Բազում ինչ կայ զօր յարապերեն ի կարգադրութիւն եւ ի բարեկարգութիւնն կաթօլիկէ եւ առաքելական եկեղեցւոյ, Երբարք ի Քրիստոս սիրելիք... Չայս զփոքր ներածումն կամելով եւ նուաստագունս ամենեցուն, զի բերիցեմ յեկեղեցին Քրիստոսի. բազում շրջանայեցութեամբ եւ հոգարարութեամբ ետոյ զնա, զի տպաւորեսցի ի փառս Աստուծոյ...: Ողջ լերուք նուաստագունս ի յերիցունս Մաթէօս Ծիղալայ Կիպրացին:

Լբ. Լուսնարնթացումն մշտնջենաւոր Իօան Կիւլենա Կրետացւոյ (էջ 649). եւ Շրջան արեւու (էջ 650):

Չեռագիրս իր սկզբնագրին մէջ յօրինուած կամ թարգմանուած է իբր 1679ին, վասն զի Չատկացոյցը կը սկսի 1627ին եւ Շրջանն արեւու 1679ին:

Յիշատակարանն յէջն 651, նոտրագիր, այլ գրէ, «Գրեցաւ սուրբ Օրօլօիս յԱկնոյ գիւղն, վանոցն որ կոչի սրբոյն Յնսօրչիոյ եկեղեցւոյն, ի սպասաւորացն ձեռամբ անարժան տիագօ Ֆիլօթեօսիս զրվեցաւ, որ հիմայ քահանայ ՎԿԷ (այն է 7224—5508 = 1716 փրկչական տարին):

Այս ԼԱ եւ ԼԲ հատուածներն ունինք նաեւ Վիեննայի Թ. 297, թղ. 168ա—198բ (Յուցակ, էջ 726) աւելի ուշ խմբագրութեամբ:

7. Ժողովածոյք Ա. Մարգարիտեանի: Չմատի Թ. 307 (հ. 80), իբր ԺԷ—ԺԸ դարէ, որ սկիզբէն եւ մէջերէն պակասաւոր է, կը ներկայացնէ հաւաքածոյ մը, որուն

խմբագրերն է Ապովի Մարգարիտեան: Այս տեղ կը գտնենք Մ. 942ի թղ. 127ա—131ր նուագներէն Գ—Թ. (թղ. 2ա—10բ): Ունի աւելի «ի գովեստ շարական ԴԶ. «Իբրեւ զքաջ Մարտիրոս... որ կ'աւարտի այսպէս «վերջ աննստելի երգոց» (թղ. 11բ): A 379:

ա. թղ. 14ա Կանոն աղաչական առ զերասուրբ Աստուածածին, որ սաղմոսի յամենայն նեղութեան եւ ի շրջակացութեամբ հոգւոյ, ասածք Թէոստիրիոս միայնակեցոյ. Ի յօրհնելն քահանային ասեմք Սաղմ. 142. Տէր լուր աղօթից խոց... Յետոյ Դրօբարիօն Աստուածածնի ԴԶ. Առ Աստուածածինն ուշիմարար այժմ ընթացուք մեղաւորք...: Յետոյ Ծ. Սաղմոս: Եւ զկնի Պենտէկոստէին սկսանիմք ի կանոնէ զերասուրբ Աստուածածնի ընդ Իրմօնաց. Նուագ Ա. ԴԿ. Իրմօս, Ընդ խոնան զնացեալ...: Դրօբարիօն Բագմօք փորձանօք ըմբռնելալ... (Այսպէս Գ—Թ նուագ. Իրմօս եւ զրօբարիօններ, Գոնդակիօն մը: Ապա Աւետ. Ղուկ. Յաւուրան յայնոսիկ յարուցեալ Մարիամ... (թղ. 14—30ա) A. 429:

բ. Կանոն աղաչողական առ պահպան հրեշտակն մարդոց կենաց. արարեալ Յօհաննու Միայնակեցոյ Մաւրօրոտոյ, բերելով զճայրակարգն. «Զքեզ զպահպան հրեշտակեղանակիմ»: Նուագ Ա. ԴԿ. Զարթուն պահպան անձին խոց... (Ա—Թ նուագք. թղ. 30ա—39ա A. 573:

գ. Շարական նախանման առ այս. ԲԶ. Տուն Եւֆրաթոց: Ով հրեշտակ Աստուծոյ, որ կաս...: Աղօթք առ նոյն պահպան կենաց մարդոց. Ով սուրբ հրեշտակ... (39ա—40ա):

դ. Նուագք ի Իրմօրօյնիոնէ արտահանեցեալք, որք ասելիք են ըստ անուան սրբոց եւ ըստ անուան եկեղեցւոց (Ս. Նիկողայոսի, Միքայէլ հրեշտակապետին, Ս. Գէորգայ, Ս. Տիմիթրիոյ, Մեծին Վասիլիօսի եւ Ս. Յովհաննիսի (41ա—42ա): A. 454:

ե. Ամսագիրք (Տօնացոյց) բոլոր տարւոյն զեղեցիկ ոճիւ: (թղ. 42բ—64ա): A:

զ. Աղօթք առ Ս. Խորհուրդն Հաղորդութեան. «Համատու ասելիք ի ժամ սրբոյ Հաղորդութեան. ծաղկաբաղեալ ի կարգաւորութեանց ի զպրէ ումեքէ Ապովի Մարգարիտեան կոչեցեալ (երեքը նոյն Մ. ի հետ): Հմմտ. A. 519:

է. Աղօթք որք եւ երգմենցոցիչք (Բարսղի, Ոսկերերանի (թղ. 67ա—80ա) ի կատարածին կ'ըսուի.

Արդ թիկնահասութեամբ շնորհարաշխի սրբոյ Հոգւոյն Աստուծոյ եղև թարգմանեցեալ երգմենցոցիչս ի յունականն առ հայկականն ի չնչին զպրէ ումեքէ Ապովի Մարգարիտեան կոչեցելոյ... (թղ. 80ա): Այս անուանը կը յիշուի նաեւ թղ. 111ա):

ը. Կը յաջորդեն. թղ. 80ա—83բ Աստղաիմայութիւն (սկիզբէն պակաս).

թ. 84ա—87ա Աղիւսակ ԺԲ. կենդանակերպից բարի եւ չար ազդեցութեանց... 87ա վասն անբարութեան թէ յինչ օր բարի է. 87բ—84ա Գուշակութիւն. է. մոլորական աստղաց եւն:

ժ. Մշտնջենաւոր շրջան եւ Զատկացոյց (թղ. 98ա—114ա 1757—2288 տարեշրջաններու. եւ թղ. 113բ—114ա Աղիւսակ մը յոյն ծէսի ծննդեան, մտակերութեան, Զատիկ, Այիոս Եօրկիոսի պահոց եւն օրերու: 116բ—121ա այլ եւ այլ աղիւսակներ աստղագիտական—հոգմարանական: A 600:

Ճ. Օրոլոգիոն Մեծ թարգմանուած ձամհօղլու Յակոբ զպրէ 1749ին:

Յակոբ, որդի ձամհի Եղիայի, ծնած Կ. Պոլիս, իր ուսումն արած է Պարիս. ուսած լատիներէն եւ յունարէն: Ապա եղած է Շուետի դեսպանին թարգման: Սա պարապած է թարգմանութեամբ յոյն եւ լատին լեզուներէ: Ինձի ծանօթ են իր գրչէն.

Ա. Գործք չորից տիեզերական ժողովոց, այսինքն՝ 1. Նիկիոյ եւ Սարգիկիոյ, 2. Կ. Պոլսոյ, 3. Եփեսոսի եւ 4. Քաղկեզոնի ժողովներուն.

Զեռագիրք 1—3 ժողովներու՝ էջմիածին, 2620 (1750), իսկ 4՝ Վիեննա, 721 (ԺԼ. դար):

էջմ. 1406, Նիկիոյ ժողովի զործոց վերջը կ'ըսուի. «Թարգմանեալ ի նուաստ Յակոբ զպրէն ի լեզուէն Յունաց եւ լատինացոց ի փառս Աստուծոյ եւ ի զուարճութիւն Հայկազունեաց»:

Բ. Գիրք ուսմանց վասն բարութեան կենցաղաբարելոյ, որ կոչի Գատոն Փիլիսոփօս. թարգմանեալ ի լատին լեզուէ ի հայկական բարբառ ի Յակոբայ զպրէ ձամհի զատէ կոչեցելոյ Կոստանդնուպոլսեցւոյ մեծի, ի թուին Հայոց ՌճՅԲ (1723) հոկտեմբերի Ա:

Զեռագիրք՝ էջմիածին 873 (1792). 874 (1765). Զմմտ., 321 (ԺԹ. դար):

Գ. Հին եւ Նոր Փիլիսոփայութիւն. Ա. Մասն Փիլիսոփայութեան. Լօճիգայ, որ է Տրամարանութիւն: Յիշատակարանին մէջ կ'ըսուի. «Ի լատինական լեզուէ թարգմանեցեալ ի հայկական բարբառն (յամի Տեառն) ՌԶԾ (1750) ի նուաստ եւ յանարժան Յակոբայ Կոստանդնուպոլսեցւոյ եւ ձամհի օղլու կոչեցելոյ, որ եւ այժմ նախկին թարգման է Շուէտու»:

էջմիածին, 2054, 4ա—446ա (ինքնագրութիւն):

Դ. Տրամախօսութիւն ի վերայ բնական գիտութեանց ի մէջ Եւստաքէոսի եւ Արիստոսի... թարգմանեալ ի ձեռն Յակոբայ թարգմանի տէրութեան Շուետաց, որդւոյ Եղիայի ձամհի օղլու կոչեցելոյ, յամի 1745, ի խնդրոյ Յակոբ պատրիարքի Նալեան:

Երուսաղէմ, Թ. 55:

Ե. Օրոլոգիոն Մեծ: Այս թարգմանութեան ձեռագիր մը տեսած է Պիմէն Զարդարեան, Կ. Պոլիս, որ յառաջ կը բերէ Յիշատակարանս 6.

«Նորապէս թարգմանեցեալ հոգարարձութեամբ ի ձամհի որդի տիրացւոյ Յակոբ յամի Տեառն 1749 իսննուարիօսի 1, իսկ յետոյ մերում գրեցեալս հոգարարձութեամբ յամի Տեառն 1764: Հաճի Մուրատ Լազարիս թարգմանեցուցի զսա ի ձեռն Սրվրզի թարգման տիրացւոյ Յակոբին յամի Փրկչին 1757: Եւ ի յԱկնաղիւղ Վանքէ ի սրբոյ սքանչելագործ մեծ մարտիրոսին Քրիստոսի Յիսուսի Օրիու եկեղեցւոյ ժողովրդոց եւ որդի հանդուցեալ հոգի Պապա Մարկոսին (Անաստաս 8) միայնակեաց Արսէնիոս:

Եւ եւս առաւել յիշեսցիք ալ համաշխատի զիմ զԱսլանի որդի Մարկոսն այսինքն զմիայնակեաց Մարգարիօն որ բազում աշխատանս եւ ջանս կրեց որ մինչեւ ի կատարն հասուցի սյուքան օր զի եթէ ուղէր նա ոչ էր հնար եթէ հասանիւր ի կատարոյն, քանզի ինչ եւ պիտոյ էր, եթէ թանաք վէ եթէ պօյսայ, վէ եթէ թուղթ վէ խալէմ, վէ եթէ կարն գամենայն ինչ նա հոգաց:

6 Երջանիկ տարեգիրք. Կ. Պոլիս 1950, էջ 118—119: Երկրորդ ձեռագիր մ'ալ կը յիշէ ձանիկեան, տեսած Ակնայ Վանք գիւղի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ գրուած «յամի Տեառն 1741, իսննուարիօսի 1» (Հնութիւնք Ակնայ, թղ 100—101): Տարին սխալ բլբլու է, վասն զի թարգմանութիւնը կատարուած է 1749—1757 տարիներու մէջ:

7 Հաճի Մուրատ Լազարիս է հուանօրէն որդին այն Լազարիօսի, որ թարգմանել տուած էր Ապովի Մարգարիտեանի Չատկացոյցը:

8 Այս Անաստաս Ակնայ Վանք գիւղէն էր, որ 1779ին թարգմանել տուած է Գէորգ զպրին Նէօֆիտոսի Մաղկաբաղն քրիստոնէական հասարակ (տե՛ս վարք):

տարն հասուցի սյուքան օր զի եթէ ուղէր նա ոչ էր հնար եթէ հասանիւր ի կատարոյն, քանզի ինչ եւ պիտոյ էր, եթէ թանաք վէ եթէ պօյսայ, վէ եթէ թուղթ վէ խալէմ, վէ եթէ կարն գամենայն ինչ նա հոգաց:

էստ սկիզբն գրոյս այս յամի ներմարմնաւորութեան Փրկչին 1762 ի սեպտեմբերին 12 եւ առ սակաւ սակաւ էստ կատարուին յամի Տեառն 1767 մայիսին 16 եւ գիտութիւն լիցի որ գրվեցաւ զերքս այս ի Սուրբ Լեոան որ կոչի Այնօսոյ ի վանս պատուականի եւ փառաւոր Նախընթացին եւ Մկրտչին Յովհաննու որ անուանեալ կոչի Գաբր Տիօնի Սիանու Տիգրօ Աթօ 1767»:

Այս թարգմանութիւնը տպագրուած է 1800ին Կ. Պոլիս այսպիսի խորագրով եւ բովանդակութեամբ:

Գիրք Յունաց որ կաշի Օրօլօյիօն Մեծ, որ պարունակէ գամենայն տիւաղիչերային կարգաւորութիւնք. եւ զԱղաչողական գանօնս Աստուածածնի եւ զՏունս, զԴրօբարիայս եւ Գօնդակիօնս սրբոց բոլոր տարւոյն. հանդերձ Հաղորդութեամբն եւ այլոց հարկաւորաց եւ Զատկաց յաւիտենակաց: Նորապէս թարգմանեցեալ հոգարարձութեամբ ի ձամհի որդի տիրացւոյ Յակոբէ, յամի Տեառն 1749: Իսկ ի 1800 ամի տեսան օրինակեցաւ՝ արդեամբ եւ զոյլիք: (Տպագրուած է առանց տարակուսի Կ. Պոլիս):

էջ 2—175. Ժամակարգութիւնը որ կը սկսի այսպէս. «Գիրք Յունաց որ կոչի Օրօլօյիօն Աստուծով սրբով, պարունակող ամենից կարգաւորութեանց ըստ կարգին սրբոյ Երուսաղէմի եւ ուղղաշաւիղ եւ բարեկարգ վանօրէից:

էջ 177—303. Տօնացոյց, կոչուած «Ամսարանութիւն». «Սերտեմվրիօս» ամսէն «Ավգուստոս»:

էջ 304—479 այլ եւ այլ կարգաւորութիւնք աղօթից ի ննջեցեալսն, ի սուրբ Աստուածածինն, առ Հրեշտակս, առ Ս. Հաղորդութիւնն եւն:

Ի կատարածին ունի Յիշատակարանս. «Օրինակեցաւ (իմացիր՝ տպագրեցաւ) Արսենիոս միայնակեցի ձեռագրոյն. Սաղմոսաց մատէ (sic). բառն նման բառից, զիրն նման գրոց եւ կէտն նման կէտից. չի այլայլելով եւ չի փոփոխելով ի Աթօնու. ձեռամբ երկրպագու ըՄտավրիի: Ի վայելուին ար

րելիքը կողման ի քաղաքն Ակնայ ի գեղ-
ջեն... (քանի մը տող դատարկ): Վասն յի-
շատակի իւր եւ ամենայն արեանառու գար-
մից իւրոց կենդանեաց եւ համայն ի Բրիտ-
տոս ննջեցելոց իւրոց: Որոց հոգիքն Աս-
տուած Լուսաւորեցէ. Ամէն»:

Մեծութիւն՝ 4⁰, էջը 479: Անհարթ եւ
աղաւաղ տպագրութիւն: Հմմտ. Ղազիկեան,
Մատենագիտութիւն, էջ 863:

9. Յայսմաւորք Յունաց:

Ծանօթ է ասկէ միակ օրինակ մը, հին
բոլորգիր, պահուած Վենետիկի Մխիթա-
րեանց Մատենադարանի մէջ. որուն մասին
կը տեղեկագրէ Հ. Մ. Աւգերեան, Լիակա-
տար Վարք եւ Վկայարանութիւնք սրբոց,
ԺԱ. (Վենետ. 1814) Յաւելում, էջ 21-
29. Յայսմաւորք Հայոց ըստ Յունաց ամ-
սոյ, «որ սկսանի յեկեղեցական ի տարեկիսոյ
Հոռոմոց, այսինքն ի սեպտեմբեր ամսոյ՝
ի տօնէ սրբոյն Սիմէոնի Սիւնակեցի. զոր եւ
մարթ է կոչել Մայր Յայսմաւորք. ոչ զի
մեծ է քան զսոփորական օրինակս, այլ զի է
սկզբնատիպ եւ ծնող նոցին, հին թարգմա-
նութիւն ի յունէ, հանդերձ սակաւ պա-
տուաստութեամբ ի Հայոց...: Չայսպիսի
յունակերպ հայերէն Յայսմաւորքս ունիմք ի
ձեռին՝ մի եւեթ օրինակ՝ բոլորգիր հին,
ուրեք ուրեք նորոգեալ եւ կարկատեալ նօսր
գրչութեամբ, յայտ է թէ հայերով յայլ օրի-
նակ համանման. զոր թերեւս մարթ է գտա-
նել ցարդ առ Հայհոռոմս»: Եւ էջ 47. ակ-
նարկելով զայս կը կրէ. «Յայսմաւորք Հայոց
է թարգմանութիւն յունական Յայսմաւո-
րաց իրեք, զորոց զընդգրկն չեղեւ մեզ տե-
սանել»:

Այս օրինակի հիման վրայ կազմեց իբր
1250ին Տէր Իսրայէլ իր Յայսմաւորքը.
ուստի անոր թարգմանութիւնը տեղի ունե-
ցած է այս թուականէն յառաջ:

Ճանիկեան (անդ, էջ 100) կը խօսի Յայս-
մաւորքի մը մասին, որ կը գտնուի Ակնայ
Վանք գիւղի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ,
գրուած 1701—1702ին «ի գիւղն Ապուշէիս,
ընդ հոփանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ
սուրբ Նշանին եւ բաղմաշարչար նահատա-
կին սրբոյն Գէորգայ»: Գրիչն Իգնատիոս
Երէց, Երեք Յայսմաւորքներէ ժողովրդ
կազմած է Յայսմաւորքս, որ 13 քիւրջ ծան-
րութիւն ունէր: Չեմ կրնար ըսել, թէ այն,
որ Հայ Հոռոմներու գործածութեան մէջ էր,

որ եւ է փոփոխութիւն կամ ուղղում կամ
ճշգրտում տեսած էր: Կը յիշուի ուրիշ Յայս-
մաւորք մ'ալ Չորակի Ս. Նիկողայոս եկե-
ղեցւոյ մէջ:

10. Ամսաբանութիւն (μηνολο-
gium): Յունական Ժամագիրքի մասը կը
կազմէ Յայսմաւորք մը, որ մէն մի տօնին
յատուկ տօնացոյցը կը նշանակէ, միանգա-
մայն տարով աւուր պատշաճ կցուրդն եւ ըն-
թեքցումները. ինչպէս նաեւ սուրբին պատ-
մութիւնն կամ վկայարանութիւնը, «տար-
րեր ամենեւին յոճոյ շարագրութեան Բասի-
լեան Յայսմաւորաց, ընդարձակագոյն քան
զայն միշտ, եւ անխտիր ժողովածու յոր եւ է
զրոց եւ աւանդից. վասն որոց ի վայր է յարգ
սորա քան զառաջնոյն. եւ սակայն այն իսկ է
սոփորական ընթեքցում առ Յայնս յաւուր
յայսմիկ, որպէս Յայսմաւորք Հայոց առ
Հայս» (Աւգերեան, անդ, էջ 47):

Նման Յայսմաւորք մ'ալ գոյութիւն ու-
նեցած է Հայոց քով, որ սակայն տարածու-
թիւն չէ գտած: Թէ այս Յայսմաւորքը յատ-
կապէս Հայհոռոմներու համար սահմա-
նուած էր, չեմ կրնար հաստատել: Ինձի
ծանօթ են ասկէ հատակոտորներ միայն. զո-
րոնք պիտի ներկայացնեմ այս տեղ:

Էջմիածնի Թ. 2671 ձեռագիրն ունի
4 թուղթ մազաղաթեայ պահպանակներ,
մանր միջին մետրոպեան գրչութեամբ եւ
այսպիսի բովանդակութեամբ.

«Հոռի առաջին կիւրակէն Աշխար(հա-
մատրան): Եւ այս կանոն կատարի. Սաղ-
մոս Կի. Յեկեղեցիս օրհնեցէք...»:

Պատմութիւն յաղագս տաւնի Մատրանն:
Քանդի ի շինել Երանեւոյն Կոստանդիա-
նոսի միանգամայն զամենայն եկեղեցիս...:

Պատմութիւն Նուենայ եւ Մանեայ:
||| (Կոյս)ն անուն Նուենի յընկերացն Հոռի-
սիմեանց...»:

Սահմի Լ. Սարգսի եւ Բաբոսի: Եւ այս
կանոն կատարի. Սաղմոս ճԺԱ. Կցուրդ.
Պատուական է առաջի Տեառն մահ: Ընթ.
Եսայեայ. Սուրբ է Տէր Աստուած մեր, որ
ընակեալ է ի բարձունս... (Ես. ԼԳ. 5 ևւն):
Վկայարանութիւն Սարգսի եւ Բաբոսի: Ընդ
Ժամանակս հայաձանաց Մաքսիմիանոսի
թագաւորի ըմբռնեալ լինէին Երանելիքն
Սարգիս եւ Բաբոս... (Հմմտ. Վարք եւ
Վկայարանութիւնք Սրբոց, Բ., 272—279):

Ուրիշ հատակոտոր մը գտած է Թորգոմ
Էպ. Գուշակեան Շապին Գարահիսարի Ծի-
պիսի գիւղի ձեռագիր Աւետարանի պահպա-
նակներու մէջ, «ընտիր միջին մետրոպեան
Երկաթագրով» զոր օրինակած է 20 աւգոստ.
1911: Հոս Ղուկ. ԻԱ. 16—19 համարնե-
րէն⁹ Էաբը, որ իբր Ընթեքցում յառաջ
ընուած է, անմիջապէս կը յաջորդէ.
«Մարգայ ԻԳ. սրբ(ոյն Թէոդորոս)ի գաւ-
րաւարի: Եւ այս կ(անոն կատ)արի. Սաղ-
մոս ճԺԵ. Պատու ||||»: Եսայի ԿԶ. 5. ապա
(Պատ)մութիւն սրբոյն Թէոդորոսի գաւրա-
ւարի ծնընդեանն եւ (ան)ընդեանն: Ի Ժա-
մանակին յորժ(ամ Մա)կեղոնացին Աղե-
քսանդր... (Հմմտ. Սոփեք Հայկականք,
ԺԶ., 55—57):

11. Ճաշոց գիրք:

Ճանիկեան (անդ, էջ 101) կը յիշէ «Աւե-
տարան» անունի տակ գրուածք մը, որ ձա-
շոց կ'երեւայ, այսինքն «Ձատկէն սկսեալ այլ
եւ այլ տօներու Ընթեքցումներն, յատկա-
պէս Աւետարանէն, որուն սկիզբը կը գրու-
նուէր Յովհ. Ա. 1. «Ի սկզբանէ էր բանն...»:
Գրիչն է տէր Յովհաննէս որդի տէր Յարու-
թիւն քահանայի «ի գիւղն Կամրակապէն»,
գրուած 1787 օրոստ. 12: Կը խնդրուի
յիշել ի բարին «զվերոգրեալ հաճի պապա
Յոհանն հանդերձ ծնողիքն, որ ըստ կարի
իւրում յոյժ աշխատեցաւ ի թարգմանել հօռ-
մերէնն ի հայ բարբառս, քննելով զուղիղն
եւ ճշմարիտն»: Կը տեսնուի ասկէ, թէ այս
տէր Յովհաննէս հայ հին թարգմանութիւնը
համեմատած է յոյն սկզբնագրին հետ եւ
սրբագրութիւններ կատարած է 1787ին:

12. Կանոնագիրք Յունաց: Այս
գրուածքը, որ կը պահուի Վենետիկի Մխի-
թարեանց Թ. 1661 ձեռագրին մէջ, ծանօթ է
ինձ հետեւեալ տողերով միայն.

«Կանոնագիրք Յունաց կամ Հայ Հոռո-
մոց, հին թարգմանութիւն պահմամբ յու-
նական հնչմանց եւ հոյովմանց, անհարթ
ոճով, յորում կան կանոնագրութիւնք Հարց
եւ Ժողովոց եւն»:

Ա. Օր. Բոլորգիր հին միջակ. չէք յի-
շատակարան գրչի, այլ ստացողի ուրումն
յեանոյ Մինտս անուն ի ՊԱ (1352): Չեւ
գրութեան մատենիս թէպէտ եւ բոլորգիր

⁹ Ղուկ. ԻԱ. 17 «Էղիջիք ասեցեալք յամենե-
ցունց», կ'ընթեքնու «ամենեցուն»:

է, այլ ոչինչ ընդհատ ի նօսր գրոյ ըստ բա-
ղում տառիցն»:

13. Մաշտոց Յունաց (euchologion):
Թէ թարգմանած էին Հայհոռոմք յունական
Մաշտոցը, որ եւ է հետք չեմ գտներ հայ
գրականութեան մէջ: Ինձ ծանօթ է Երեւանի
Պետ. Թանգարանի Թ. 482 (= Սանասարեան
Վարժարանի Թ. 51 (գրուած Բաղէշ 1708ին)
եւ Թ. 485 (1729է, ծագած Թ. 482է) ձեռա-
գիրներէ «Կանոն նշան դիւրոյ հարսին եւ փե-
սային, ի յոյն լեզուէ քարգմանեալ ի հայ
բարբառ. արարողութիւն, որ լինի խօսե-
ցեալ գհարան փեսային: Երթայ քահանայն
սարկաւազօք եւ ժողովրդովք ի տուն հար-
սին. եւ Սրկ. ասէ. Օրհնեալ, Տէրք»: Եւ քա-
հանայն ասէ. Օրհնեալ թագաւորութիւն...»:
Կը յաջորդէ. «Կանոն հանդերձ հարսանեաց
օրհնելոց» եւ այլն (Թ. 482, թղ. 17բ—22բ):
Տեսանք վերագոյն Չմմատի Թ. 307, թղ.
80ա. «Աղօթք որք եւ Երդմեցունցիք», զոր
թարգմանած էր Ա. Մարգարիտեան:

Կը յիշուին Գէորգ Պարտեղեոյ ձեռա-
գիր մնացորդներու մէջ Միւռոն օրհնէքի եւ
Աւագ ուրբաքու պաշտամանց թարգմա-
նութիւնը (Վենետիկի Մխիթ. Թ. 297, թղ.
178ա—180բ. Սարգիսեան, Յուցակ, Բ.,
էջ 1088):

Գրիգոր զպիր Փեշտիմալձեան կը գրէ,
թէ Անաստաս վարժապետ «գառաջիկայ Մաշ-
տոցս գայս, որ ի ժամանակաց ինչ հետէ
քերի, սխալ եւ աղաւաղ քարգմանութեամբ
յաժէր ի ձեռս, եւ նորոգապէս թարգմանել
հանդերձ այլ եւս կարգաւորութեամբ եւ ա-
ղօթիւք եւ այլովք կարեւորօք» (Մաշտոց,
Յառաջարան): Կ'իմանանք ասկէ, թէ իբր
ԺԼ. դարուն փորձ մ'եղած է թարգմանելու:
Նոր թարգմանութիւն մը հոգացած են
Անաստաս վարժապետ եւ Փեշտիմալձեան
ԺԹ. դարուն, որ եւ հրատարակուած է այս
խորագրի տակ.

Մաշտոց հատրնտիր հաւաքմամբ հա-
նեալ ի Մեծ Մաշտոցէն Յունաց, որ կոչի
էՖիթօլօլիոն: Նորոգ թարգմանեալ եւ սրբա-
գրեալ աշխատասիրութեամբ Անաստասայ
մեծիմաստ վարժապետին Յունաց, եւ Պա-
տուկի Գրիգոր զպրի Փեշտիմալձեան. Չա-
նիւք եւ արդեամբք... սառաՖ Անաստաս ա-
ղային, որ ի սուրբ Գէորգայ Վանից գիւղէ
Ակնայ քաղաքին: Օրթագիւղ (Կ. Պոլսոյ),
1831, 8⁰, էջ 430:

14. Կը յիշեմ այստեղ նաև հետեւեալ գրութիւնը, զոր թարգմանած է Հայհոսումներու համար Գէորգ Պալատեցի 1779ին:

Ծաղկաբաղ քրիստոնէական հաւատոյ. թարգմանեալ է յունական լեզուէն ի հայկական բարբառ եւ գիր մեղուաջան աշխատութեամբ Եէորգի'ոսի անարժանի, ի հայրապետութեան Տեառն Տեառն Սոփրօնիոսի տիեզերական պատրիարքի յամի Տեառն 1779 ի Կոստանդինուպոլիս. խնդրանօք եւ ծախիւք Անաստասի ուղղափառ քրիստոնէի, որ Ակնայ գիւղէն՝ Վանք կոչեցեալ: Կամ «Ծաղկաբաղ քրիստոնէական հաւատոյ. շարագրեալ առ ի յամենասրբազան եւ բանաւորագոյն միգրօրօլիտէ Նաւրա'ղու եւ Արգիս ի գերապատոյ եւ յառաջնորդէ ամենայն էզօլի'այի ի տէր Նէօֆի'ղոսէ»: Գլ. Ա.—Ի: Ի կատարածին կ'ըսուի. «Գաղափարեցաւ ի թարգմանողէ գրոցս ձեռամբ տիրացու Գրիգորի Մեծեանց կոչեցելոյ Սորձենայ, 1788, ապրիլ 28:

Վիեննա, Մխիթ. Թ. 731, 84ա—102ա: Ա. Այվազեանի անձանօթ մնացած է Գէորգ Պալատեցւոյ այս թարգմանութիւնը. Շարհայ կենսագրութեանց. Կ. Պոլիս, Ա., 1893, էջ 47:

15. Քարոզք Քառասնորդաց: Ինձ ծանօթ է գրուածք մը.

«Քարոզք ի սուրբ եւ ի մեծ քառասնորդականն», գրուած յամի ներմարմնութեան փրկչին 1778 ի կղզին Բաթմոս» (Ճանիկեան, 102). ձեռագիրս կը գտնուէր Չորակի Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյ մէջ: Ասոր նկարագիրը ի վիճակի չեմ տալու:

Հաւանօրէն արտագրութիւն մըն է հետեւեալ գործին. «Քարոզք Քառասնորդեաց պահոց չօրն Պողոս Սէնիէրիին. թարգմանեալ ի Մարիամայ Կուսաննոյ Կոստանդինուպոլսեցւոյ Քարաբաշեան գարմէ. Վենետիկ 1742. որմէ ունինք օրինակ մը Վիեննայի Մխիթ. ձեռագրաց մէջ Թ. 767:

Փափագելի էր, որ Հայհոսոմք հետաքրքրուէին իրենց նախնեաց գրականութեամբ եւ լրացնէին այս տեղ յառաջ բերուած գրուածքներու թիւը:

Հ. Ն. ԱԿԻՆՆԱՆ

Հ Ո Ս Ե Ր Ի Ն Չ Ե Ռ Ը Գ Ի Ր Ն Ե Ր Ի Բ Բ Ո Ւ Լ Գ Ը Ր Ի Ը

(Շարունակութիւն):

1.

Պ Ա Յ Պ Ա Ն Ա Կ (Հ Ա Մ Ա Յ Ի Լ)

ԺԸ. դար:

Գ.Ա.Ն՝ քղբեայ: — ԵՐԿԱՅՆՈՒԹԻՒՆ՝ այժմ 3:30 մ.: — ԼԱՅՆՈՒԹԻՒՆ՝ 7:5 սմ. (գրութեան լայնութիւն՝ 6 սմ.): — ԳԻՐ՝ մանր օտարագիր սեւ քանաճով. ամէն վերջակետէ յետոյ գլխագրերը կարմիր աղօթքներու խորագիրք եւս կարմիր, սկզբնատղէ երկգոյն (մուր մանուշակ եւ մոխրագոյն) մեծագիր: — ՆԿԱՐՔ՝ ինչպէս եւ բոլորակներ՝ բազմաթիւ, անկիւնագրողերով: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ իբր ժե.—ժԸ. դար: — ՏԵՂԻ եւ ԳՐԻՉ՝ անձանօթ: — Սկիզբ եւ վերջ քերի:

Կը սկսի «Հաւատով Սոստովանիմ» աղօթքով, որուն առջին մասը — երեք տուն — Ս. Ներսէս Ծնորձալիի նկարով տարուած կ'ըսուած է Համայնիւս վերջը: Կը սկսի 9 տուն: Այժմ կը սկսի «Արքայ երկնաւոր տուր ինձ»էն եւ կը վերջանայ «Փառք իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտեանից ամէն ծառայիս աստուծոյ (անուան տեղը պարսպ ձգուած) օղնական եղիցի եւ պահապան յամենայն չարէ պահեսցէ յերեւելի եւ յաներևոյթ թշնամոյն պահեսցէ ամէն»: Աղօթքիս մէջ կայ նկար Ս. Աստուածածնի, որ Մանուկն Յիսուս Միմէոն Ծերունիին կը յանձնէ ի տաճարն. այս եւ յաջորդ բոլոր նկարները բազմաթիւն են (մանուշակ, մօխրագոյն—կապոյտ, կարմիր եւ սեւ), լուսապակները ոսկի. բոլոր գէմքերը ընդհանրապէս ոչ-յաջող: — Չորս տուն սաղմոսէ վերջ՝ նկար Աստուածածնի Մանուկ Յիսուսով, ներքեւը խորագիրս «Աղօթք սուրբ Կոյս Մարիամ աստուածածնին. Ով ամենասրբուհի աստուածածին պարծանք կուսութեան» եւն, որ կ'ընդմիջուի ուրիշ Համայնի մը վերաբերած մէկ պատասխանով, զոր հոս կ'ըսուած կարած են: Այս պատասխանը նոյնպէս թղթեայ Պահպանակ-Գիր է 8 սմ. լայնքով եւ մեծ նօտրագիր (յայտնապէս տարբեր ձեռքէ), որ կը բովանդակէ «Հաւատով Սոստովանիմ» աղօթքէն 7 ոչ-ամբողջ տներ: — Նկար խաչելութեան, վարը՝ «աղօթք վասն կապանաց գիւաց եւ կախարդաց եւ աղանդաւորաց եւ վասն գատատանի աջողելոյ եւ վասն քաղցրութեան եւ երեսարխտութեան. Թագաւոր հօր ապաւէն ծարաւելոյ փրկիչ նեղելոց» եւն. վերջ՝ «ճանայիս աստուծոյ... ամէն»: Յետոյ՝

«Չար իշխանքն հալածին որք ընդ ծառայս քո մարտնչին երեւելով նշան խաչին յաներևոյթ կործանեցին: Պարգեւիչ բարեաց մարդկան ամէնառատ ամենեսեան պատրաստեցոյ զմեզ անխափան՝ զպէտս հոգոյ եւ մարմնական» եւն:

Նկար Ս. Ստեփանոսի ոտանաւոր աղօթքով բոլորակի մէջ:

«Ի քէն հայցեմք արտասուազին Նախակայ տեսան արարչին սուրբ Ստեփաննոս բարձօղ երկնին տեսող զՅիսուս յաջմէ ծնողին» եւն:

Նկար Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի նոյնպէս ոտանաւոր աղօթքով. «Խնդրեմք ի քէն հայր պատուական» եւն: — Նկար Ս: Յովհ. Կարապետի համապատասխան աղօթքով: — Նկար ծնրաղիր աղօթականի պահպանութեան աղօթքով: — Նկար Յիսուս պատարագի բաժակին մէջ՝ յատուկ աղօթքով: — Նկար Աբրահամու գոհին, որուն պատմութիւնը ծաղկաբաղ քառակուսիներու մէջ եւ յիշատակութիւնը զանազան Նշաններու: — Նկար Տրեշտակապետի եւ համապատասխան աղօթք. ասոր կից՝ «Աղօթք վասն ճանապարհորդաց», որ կիսատ կը մնայ պատուած ըլլալով. նոյնպէս կիսատ է յաջորդ աղօթքը, որով զաւակ ունենալ կը խնդրուի: — Նկար երկոտասան Առաքելոց՝ շրջանակի մէջ, ապա նկար Ս. Գէորգայ յատուկ աղօթքով, որուն կից աղօթք Ս. Թագաւորաց:

Հոս կը վերջանայ ձեռագիրս՝ թերի մնալով բաւական մեծ մաս մը, որուն մէջ նաև յիշատակարանը:

ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ. Գրան Պահպանակ-Գիրս շատ անխնամ պահպանուած է. թէև այժմ երեք կտորէ կը բաղկանայ, սակայն նախապէս շատ տեղէ պատուած ըլլալով՝ անյարմար կերպով փակցուած ու կարուած են անոր մասերը, նոյն իսկ իրեն չվերաբերած կտոր մը — ուրիշ Համայնիէ — բերած կ'ըսու են ասոր: Համայնիս այժմեան տէրն է Պր. Յարութիւն Կ. Անանեան (Պոլսիցի), որ ստացած է իր հօրմէն՝ Թագաւոր Փափագեանէ (Աղբիւնապոլսեցի):

2.

Պ Ա Յ Պ Ա Ն Ա Կ

Գ.Ա.Ն՝ քղբեայ: — ԵՐԿԱՅՆՈՒԹԻՒՆ՝ այժմ 6:11 մ.: — ԼԱՅՆՔ՝ 10 սմ. (գրութեան լայնութիւն՝ 8 սմ.): — ՀԻՆ՝ ՏՊԱԳԻՐ (փակցուած կայտառ ձեռագիր քրքրէն Համայնի վրայ), որուն մէկ մասը — 74 սմ. երկայնութեամբ — ձեռագիր՝ մեծ օտարագիր: Սկզբնատղէ մեծ քնձագիր-ձկնագիր, սովորա-

կան բազմաթիւ նկարներով եւ ծաղկաբաղ քառակուսիներով: — ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԻ՝ չիք: — ԺԱՄԱՆԱԿ ձեռագրի՝ անձանօթ: — Սկիզբ եւ վերջ քերի:

Կը սկսի «Հաւատով Սոստովանիմ» աղօթքով, որուն առջին մասը Համայնիս մէջտեղը կը գտնուի, մաս մըն ալ ամէնէն հետեւը: Համայնիս մէջ կան հետեւեալ նկարները (համապատասխան աղօթքներով), որոնք յետոյ ձեռքէ մը բազմազոյն ջրաներկուած են. Աստուածածին Մանկամբ, Գառն Աստուծոյ, Ծնունդ Յիսուսի՝ մոգերու երկրպագութեամբ, Ս. Երրորդութիւն, Աբրահամու գոհը, Ս. Ստեփանոս Սարկաւազ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Խաչելութիւն, Վերջապատան հրեշտակ, Երկոտասան Առաքելաք, Գլխատուած Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ՝ իր զահիճով, Աւետարանիչ (?), Աւետում, Խաչելութիւն՝ խորհրդանշական, Ս. Սարգիս՝ իր որդեով ձիաւոր, Հրեշտակ՝ նետով եւ սուսերաւոր սպանալից թաղայի:

Համայնիս գործածուած է Օհանի որդի Աննայի եւ հազարի որդի տիրացու Աստուածատուրի համար, որոնց անունները նօտրագիր ձեռագրով գրուած են աղօթքներու վերջը: Ձեռագիր Համայնի գրիչն է Տիրացու Օվանէս, որ իր գրութիւնը կը վերջացնէ այսպէս. «... եւ ամենայն սրբոց աղօթիքն եւ բարեխօսութեամբն տէր աստուած օղնական լելիք ծառայիս քո որոյ վերայ գիրս կենայ ամէն եւ մեղադորս տիրացու Օվանէսն ամէն Հայր մեր»:

ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ. Պահպանակ-Գիրս գործածութենէ մաշած ու պատուած է. տեղ տեղ պատուած մասեր անյարիր կերպով փակցուած են: Համայնիս ներկայ ստացիչն է Տիկին Մանիկ Յ. Սարգիսեան (Պոլսիցի), որ ստացած է իր հօրմէն՝ Թագաւոր Փափագեանէ (Աղբիւնապոլսեցի):

3.

Պ Ա Յ Պ Ա Ն Ա Կ

Գ.Ա.Ն՝ քղբեայ: — ԵՐԿԱՅՆՈՒԹԻՒՆ՝ այժմ 1:57 մ.: — ԼԱՅՆՈՒԹԻՒՆ՝ 8 սմ. (գրութեան լայնութիւն՝ 6:5 սմ.): — ԳԻՐ՝ օտարագիր միազոյն սեւ քանաճով, առանց գարդի եւ պատկերներու: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ անձանօթ: — ՏԵՂԻ եւ ԳՐԻՉ՝ անյայտ: — Սկիզբ եւ վերջ՝ քերի:

Պահպանակ-գիրս Յուսութ մըն է շարաչի եւ լեզուի դէմ. կը բովանդակէ աղօթքներ եւ մաղթանքներ ընդդէմ գիւաց, թաղայի եւ այլքի: Գրուած է վասն «ճառայիս Աստուծոյ Մարիամին», որ կը յիշուի բոլոր աղօթքներու մէջ: